

КОНЦЕПТ ЖІНКА У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Щепка О. А.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки іноземних громадян
Приазовський державний технічний університет
вул. Університетська, 7, Маріуполь, Донецька область, Україна
orcid.org/0000-0001-6718-1676
oksana.shchepka@gmail.com*

Ключові слова: *концепт,
гендерний аспект, жінка,
постмодернізм, депоетизація.*

Сучасна українська поезія претендує на роль вербалізатора й репрезентанта сприйняття світу носієм мови. Концепт ЖІНКА називають універсальним надкультурним концептом, який водночас вбирає в себе національну специфіку (у розмовному мовленні) та індивідуальне авторське бачення (у художніх текстах). Система лексем та лексемосполучень на позначення жінки, зафіксованих у поетичних творах, є одним із засобів вербальної репрезентації концепту ЖІНКА в українській мовній картині світу. Виокремлення й аналіз номінативів на позначення жінки дають можливість з'ясувати набір мовних засобів, які концептуалізують жінку в українському мовному просторі. Отже, нашу статтю присвячено аналізу лексичних одиниць на позначення концепту ЖІНКА у творах українських поетів кінця ХХ – початку ХХІ століть. Простежено тлумачення слова «жінка» у словниках. Виокремлено омовлені засоби репрезентації концепту ЖІНКА в українській постмодерній поезії та структуровано цей концепт з позначенням ядерної зони, напівпериферії та периферії. Ядерну зону концепту ЖІНКА формують номінативи: жінка, панночка, маленька, ти, вона, рідна, кохана, жінка прекрасна, хороша моя. У приядерній зоні фіксуємо лексеми та лексемосполучення: очі, сині очі, сльози, блакитні очі, погляд, лукавий погляд; губи, ядучі губи, жагучі губи, націловані губи, пружні губи, вологі губи, кохані уста, руки, усміх, сміх. До напівпериферії відносимо: любаска, блудниця, блядь, шльондра, паршива сучка, сука, жінка за двісті гривень. Периферійна зона представлена такими поняттями: панчохи, ноги, Єва, слонова кість, роса медова, розкішна земля, колиска, труна, віра, вірус, ладан, хліб насущний.

Концепт ЖІНКА відносимо до антропоморфного класу концептів, структурованого гендерним і біосоціальним підкласами. Особливістю вербалізації цього концепту в українській поезії досліджуваного періоду є поєднання протилежних уявлень про жінку: жінка вродлива, прекрасна, ніжна і жінка-шльондра, жінка легкої поведінки (причому друге уявлення подається без будь-якого засудження, швидше просто констатація факту або навіть певне азартне ставлення). Отже, у поетичних творах останніх десятиліть простежується огрублення, депоетизація жінки, часто ставлення до неї як до об'єкту естетичної насолоди та сексуального задоволення, що свідчить про зниження високого призначення художньо-поетичних творів.

THE CONCEPT *WOMAN* IN THE WORKS OF UKRAINIAN POETS AT THE END OF THE XXth – EARLY XXIst CENTURY

Shchepka O. A.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Humanities and Language Training of Foreign Citizens
Priazovskij State Technical University
Universitetskaya str., 7, Mariupol, Donetsk region, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6718-1676
oksana.shchepka@gmail.com*

Key words: *concept, gender aspect, a woman, postmodernism, depoetization.*

Modern Ukrainian poetry claims the role of verbalizer and representativer of the perception of the world by the native speaker. The concept *WOMAN* is called a universal overcultural concept, which simultaneously absorbs national specifics (in colloquial speech) and individual author's vision (in literary texts). The system of lexems and lexems' combinations to denote a woman, recorded in poetic works, is one of the means of verbal representation of the concept *WOMAN* in Ukrainian language picture of the world. Isolation and analysis of nominatives for a woman designation provide an opportunity to clarify a set of language tools which conceptualize a woman in the Ukrainian language space. Thus, our article is devoted to the analysis of lexical units to denote the concept *WOMAN* in the works of Ukrainian poets of the end of XXth – early XXIst centuries. The interpretation of the word “woman” in dictionaries is traced. The stipulated means of representation of the *WOMAN* concept in Ukrainian postmodern poetry are singled out and this concept is structured with the designation of the nuclear zone, semi-periphery and periphery. The nuclear zone of the *WOMAN* concept is formed by the nominees: a woman, a young lady, a little, you, she, a native, beloved, a beautiful woman, my good one. Nearby the nuclear zone we fix lexems and lexems' combinations: eyes, blue eyes, tears, blue eyes, look, sly look; lips, eating lips, burning lips, kissed lips, elastic lips, wet lips, beloved lips, hands, a smile, a laughter. The semi-periphery includes: prostitute, whore, slut, lousy bitch, bitch, woman for two hundred hryvnias. The peripheral zone is represented by such concepts as: stockings, legs, Eve, ivory, honey dew, luxurious land, cradle, coffin, faith, virus, incense, daily bread. The concept *WOMAN* is belonged to the anthropomorphic class of concepts, structured by gender and biosocial subclasses. The peculiarity of verbalization of this concept in the Ukrainian poetry of the studying period is a combination of opposite ideas about a woman: a beautiful, a beautiful woman, tender and slutty woman, a woman of easy behavior (and the second idea is given without any condemnation, rather just a statement of fact or even a certain gamble). Thus, in the poetic works of recent decades there is a coarsening, depoetization of a woman, often the attitude to her as to an object of aesthetic pleasure and sexual pleasure, which indicates a decrease in the high purpose of artistic poetry.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики концептивістика постає як достатньо потужно розроблений напрям. Кількість досліджень, присвячених аналізу різноманітних концептів, настільки активно зростає, що науковці говорять сьогодні про «концептоманію» (А. Приходько). З-поміж вітчизняних концептологів можна назвати Ю. Абрамову, Т. Вільчинську, Ж. Краснобаєву-Чорну, А. Приходька, О. Селіванову, Т. Сукаленко, Ю. Соболеву та інші. Вагомий внесок у розви-

ток учення про концепт зробили А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Карасик, О. Кубрякова, Е. Сепір та інші. У лінгвоконцептологічних студіях «популярними» є концепти «добро», «зло», «правда», «життя», «смерть», «любов», «страх», «успіх», «чоловік», «жінка» та інші. Цікавим видається гендерний концепт ЖІНКА, який став предметом досліджень багатьох мовознавців, першою з яких була В. Телія, яка проаналізувала концепт ЖІНКА на фразеологічному матеріалі російської мови.

Комплексному аналізу системи метафоричних номінативних значень ЖІНКА як одному з методів фігуративної вербальної презентації концепту ЖІНКА присвячено роботу Т. Сукаленко [1], В. Васюк на матеріалі англійського пареміологічного та фразеологічного фондів дослідила реконструкцію концепту ЖІНКА. Структурувала цей концепт у середньоанглійській мові на базі словникового та текстового матеріалу Н. Паскова. У французькій мовній свідомості проаналізувала концепт ЖІНКА Ф. Мухудтінова, у російській – Л. Адоніна. Концепти ЧОЛОВІК і ЖІНКА в субстандарті російської й англійської мов досліджувала О. Калугіна; в українській та англійській мовних картинах світу – О. Бондаренко. Водночас сьогодні відсутні праці, присвячені вербалізації концепту ЖІНКА на матеріалі української поезії кінця ХХ – початку ХХІ століть, що зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета статті – виокремлення й аналіз в українських поетичних текстах кінця ХХ – початку ХХІ століть лексем, що структурують концепт ЖІНКА.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань:

- 1) проаналізувати лексичне значення слова «жінка» у словниках;
- 2) виокремити омовлені засоби репрезентації концепту ЖІНКА в українській постмодерній поезії;
- 3) структурувати концепт ЖІНКА, виділивши ядерну, напівпериферійну й периферійні зони.

Об'єктом нашого дослідження є концепт ЖІНКА, а предметом – засоби омовлення цього концепту у творах українських поетів кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Оскільки «концепт є ментально-лінгвальною одиницею, що виражається через цілий конгломерат значень» [2], спробуємо структурувати концепт ЖІНКА, репрезентований в українській поезії останніх десятиліть. Аналіз цього концепту, як і будь-якого іншого, почнемо з презентації словникових статей. Словники, як відомо, фіксують певні поняття. Водночас саме поняття лежить в основі концепту, оскільки воно є носієм лексичного значення слова, яким позначається цей концепт» [2]. Розглянемо словникові статті кількох авторитетних: 1) Словник української мови Б. Грінченка [3, с. 486.]: *Жінка* - 1) Женищина. 2) Жена. 2) Академічний словник української мови: *Жінка* 1) особа жіночої статі, протилежне чоловік; 2) доросла, на відміну від маленької дівчинки; 3) заміжня особа стосовно до свого чоловіка // взагалі заміжня особа жіночої статі. Отже, спираючись на словникові дефініції, визначаємо, що поняття ЖІНКА структурується трьома аспектами: гендерним, віковим і соціальним.

Словник української мови ONLINE (томи 1–10) до трьох тлумачень слова жінка, поданих в Академічному словнику української мови, додає нові: *Законна дружина (жінка) та Жінка легкої поведінки. «Вулична жінка (рідко дівка)» - повія.* [4]. Словник синонімів І. Полюги пропонує низку синонімів до слова ЖІНКА: (*доросла особа жіночої статі*) *тітка, (молода, заміжня) молодиця, (переважно міська) пані, дама* [5].

З огляду на лексикографічні джерела ядром концепту ЖІНКА можна назвати поняття «особа жіночої статі», лексему «жінка». Таке собі ментально нейтральне поняття, через що концепт ЖІНКА називають концептом універсальним, наднаціональним. Водночас, за словами А. Приходька, «універсальні концепти переживаються в різних культурах по-різному, оскільки в них приховане й національно специфічне» [6, с. 47]. «Кожен універсальний концепт «і загальний, і національний, і особистісно специфічний» [7, с. 158].

В українських поетичних творах кінця ХХ – початку ХХІ століть жінка виступає як істота суперечлива: *ти – і колиска і труна* (Юрій Андрухович), тобто жінка дарує життя, доглядає, заспокоює, заколихує, дає відпочити та водночас несе розчарування, непоправні втрати, «вічний спокій», можливо, душевну, але смерть. Проте, попри суперечливість, чоловік мріє бути поряд з такою жінкою, бо суперечливість і нелогічність – це жіноча суть, яку спокійно сприймає більшість представників протилежної статі: *Я готовий влаштуватися на її вулиці страйки, // лише б бути ближче до її ніжності й люти // і слухати її постійні байки про те, з ким вона спить і кого вона любить* (Сергій Жадан); *І ти вже така холодна, медузно-сердита, люта, // і маєшся від жадання, що ним володіє інший, // з яким ти прекраснодушна, улеслива і розкута, // слухняна раба кохання, задихана криком чайок...* (Володимир Ляшкевич).

Жінка – цілюще ароматне повітря, яке дає натхнення: *«і я вдихаю тебе мов ладан // і проступають на шкірі вірші»* (Юрій Іздрик); вона оновлює чоловіка, дає імунітет: *«ти в мені наче віра нова, наче вірус»* (Юрій Іздрик). І за це чоловік їй безмежно вдячний, він не може жити без жінки: *Жінко прекрасна, хліб мій насущний, // Дякую тобі сьогодні, що ти є.* (Андрій Любка); *Присвячувати тобі вірші, хороша моя, // Я хочу, аби весь світ вимовляв твоє ім'я* (Андрій Любка). Чоловік готовий на все заради коханої *Для тебе, кохана, я здатен на все, // Аби лише бачити твоє лице, // Аби лиш тримати за руку тебе, // Для тебе, рідна, я здатен на все* (Андрій Любка). Жінка – це сонце, це радість, це тепло: *«смієшся так сонячно і смачно»* (Юрій Іздрик); *«Панчохи. Погляд. Усміх. Сміх»* (Віктор Неборак). Жінку часто порівнюють із землею, мабуть, тому, що земля – символ родючості, роду, життя: *розкішна маревна*

земля (Юрій Андрухович). Про сприйняття жінки як якоїсь екзотики говорить порівняння її з турецькою кавою: *Ви така чорнява, // як турецька кавка...* (Віктор Неборак). А порівняння жінки зі слоновою кісткою свідчить, можливо, про її коштовність, бажаність і недоступність, оскільки з давніх часів слонової кістки були коштовними і бажаними речами: *Ти в чистий спомин перейдеши, // слонова кість, роса медова...* (Юрій Андрухович). Чоловік боїться втратити жінку, не довіряє почуттям, своїм чи її, але втрата, розлука часто неминучі: *А це така любовна гра:// кружіння, дзеркало і промінь! – //ти все одно підеш за грань, // у чистий спомин, чистий спомин. // Ми надто близько – марний знак, // той запах Єви – не інакше! // Ми двоє в дзеркалі, однак // усе не так і все не наше. // Бо вийду із дзеркальних меж – // розвалиться хистка будова. // Ти в чистий спомин перейдеши, // слонова кість, роса медова...* (Юрій Андрухович); *Теплі руки твої, мов чарівність, // що вкривали довкола усе. // Ти була моя зраджена вірність, // яку вітер мов сон рознесе...* (Роман Штігер).

Частими гостями в українських поетичних творах кінця ХХ – початку ХХІ століть є жінки-повії, до того ж одні автори намагаються виправдати їхній спосіб життя, а інші і не виправдовують, і не засуджують, хоча ставляться дещо зневажливо: *Гейшо, продай мені свою любов. // Грошей вистачить на дві години, // Мене — рівно на половину.... // Я хочу, аби ти розказала мені про своє дитинство, про свою // Музику і браслети на руках, про Вінницю у 2002-му, Вокзали і макарони, раптову звістку, що батько помер від раку, і ти // Зовсім не бачила неба, яке стояло, ніби вода у ванні, в якій ти різала вени, // Гейшо, продай мені свою любов, // Цілуй мене, дряпай, нашіптуй // Якись дитячі віршички про сонечко, маму, квіти. // Ти — жінка за двісті гривень. // Я не можу не закохатися (Андрій Любка); *Й найостанніша шльондра мріє // Про вірну і ніжну любов, //.... // Знайди собі ідіота // І вішай йому лапшу (Юрко Позаяк); *Але, здебільшого, Вона тобі Любаска, // з якою стрінувшись очікуєш на ласку (Володимир Ляшкевич).***

Сучасна українська поезія зі своєю відвертістю дозволяє собі використовувати ненормативну лексику на позначення жінки: *На каруселі блядь кружляє, // вона шука свою любов, // ...// А блядь кружляє і кружляє, // а блядь шука свою любов! // Чи я люблю її? Не знаю... // Але я знов сюди прийшов! (Юрко Позаяк). *Я розчиняюсь у тобі мила // я пропадаю в тобі сучко // я розчиняю свою силу // я здобуваю твою гнучкість (Юрій Іздрик); *Де ти лазиш, паршива сука? // Хто тепер казки твої слуха? (Артем Полежака).* Можливо, це тому, що «жінка завжди була символом нижнього світу, гріховності, зла, тлінного, але водночас уважалася першоджерелом усього живого. У слов'янській культурі жінка – це хаос, який упорядковує чоловік [8, с. 121–122].**

Аналіз лексемної вербалізації концепту ЖІНКА в поетичних творах кінця ХХ – початку ХХІ століть дає можливість виокремити такі його репрезентанти:

«губи» / «уста» : *Немов окрасць хліба, взяла мене до рук, поміж долонями зігріла і піднесла до губ своїх (Юрко Гудзь); *Волога пружність губ (Василь Терещук); ...жагучі (і все ж – ядучі) губи (Віктор Неборак); *тулиш до листя // губи припухлі свої - націловані... (Василь Герасим'юк); *Моя маленька, не змагайся з дощами: // сідай – і говори коханими устами (Іван Малкович);****

«язик»: *Язик – солодке жало (Василь Терещук); «очі» / «сині очі» / «блакитні очі»: «Зіниці твої виткані із порошу, В очах у тебе синьо і широко» (Грицько Чубай); *Панночка з блакитними очима, панночка з блакитними сльозами, як мені хотілося навчитись бути з вами і не бути з вами. (Іван Андрусяк);**

«повіки»: *«я повішусь дощем на твоїх обважнелих повіках» (Роман Штігер);*

«погляд»: *«лиш для мене твій погляд як сонячний спалах» (Юрій Іздрик);*

«ноги»: *Я знав ці ноги! Я любив ці ноги! // Я цілу... цілу вічність цілував // їх вигини, їх впаддини, їх строге // проходження (Віктор Неборак);*

Суцільна вибірка з текстів українських поетичних творів кінця ХХ – початку ХХІ століть дала можливість виокремити поняття / семи, що структурують концепт ЖІНКА, та частотність вживання, зробити зональний розподіл засобів омовлення цього концепту.

До ядерної зони концепту відносимо семи (як синтетичні, так і аналітичні): *жінка, панночка, маленька, ти, вона, рідна, кохана, жінка прекрасна, хороша моя* і подібні.

Приядерну зону формують поняття такі : *очі, сині очі, сльози, блакитні очі, погляд, лукавий погляд; губи, ядучі губи, жагучі губи, націловані губи, пружні губи, вологі губи, кохані уста, руки, усміх, сміх.*

До напівпериферії відносимо: *любаска, блудниця, блядь, шльондра, паршива сучка, сука, жінка за двісті гривень.*

Периферійна зона представлена такими поняттями, як: *панчохи, ноги, Єва, слонова кість, роса медова, розкішна земля, колиска, труна, віра, вірус, ладан, хліб насущний.*

Якщо порівнювати словникові тлумачення лексеми жінка й вербалізатори цього поняття в сучасній українській поезії, можна дійти висновку, що з трьох словникових тлумачень, активно репрезентовані лише два: «особа жіночої статі» та «жінка легкої поведінки». Отже, з огляду на розроблену на цей час теорію класифікації концептів (О. Гофман, В. Карасик, А. Приходько та інші), концепт ЖІНКА відносимо до антропоморфного класу

концептів, структурованого гендерним і біосоціальним підкласами.

Саме такою постає жінка в ментальній свідомості сучасних поетів. Одиниці поетичних текстів акумулюють все, що українська мовна свідомість відносить до сфери реалізації концепту ЖІНКА, додаючи, звичайно, індивідуально-авторське бачення. Загальномовний концепт зазвичай відрізняється від індивідуально-авторського, тому ми й простежуємо вербалізацію концепту ЖІНКА в сучасних поетичних текстах у двох поняттях, підкласах: особа жіночої статі та легковажна жінка.

Отже, в поезії кінця ХХ – початку ХХІ століть виявляється специфічна вербалізація концепту ЖІНКА: від традиційного уявлення про жінку вродливу, прекрасну, кохану, до огрублення, певної депоетизації, що свідчить про зниження високого призначення художньо-поетичних творів. У сучасній українській поезії простежується ставлення до жінки як до об'єкту естетичної насолоди та сексуального задоволення. Про таке ставлення до жінки читаємо також у роботі О. Шишигіної [9], яка досліджувала концепт ЖІНКА на матеріалі англійської фразеології.

Використання екзотичних, не традиційних для українців порівнянь, зниженої лексики відбивають мовні смаки доби, авторське бачення жінки / авторський досвід спілкування з жінкою, репрезентують гендерний аспект мовної картини світу.

Запропонований аналіз концепту ЖІНКА, звичайно, не претендує на вичерпність. Можна продовжити досліджувати заявлений концепт на ширшому текстовому матеріалі, або на поетичному матеріалі іншого періоду, або на матеріалі кількох мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Сукаленко Т. Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту жінка в українській мові. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 81–98
- Точилина Т.Ю. КОНЦЕПТ «РУССКАЯ ЖЕНЩИНА ХХІ ВЕКА». *Вестник Кемеровского государственного университета*. 2014. № 3–2. С. 134–140. URL: <https://vestnik.kemsu.ru/jour/article/view/1416> (дата звернення: 28.09.2020)
- Словарь української мови : у 4-ох т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Т. 1. С. 486.
- Словник української мови online. Томи 1-10 (А-ОБМІЛЬ). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=27163&page=912> (дата звернення 20.09.2020)
- Полюга Л. Словник синонімів української мови. 2-ге вид. Київ: Довіра, 2006. 477 с.
- Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с.
- Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. Москва : Флинта; Наука, 2009. 176 с.
- Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. Витебск : Изд-во УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2004. 214 с.
- Шишигина О.Ю. Когнитивные модели представления концепта «женщина» в английской фразеологии. *Новое в когнитивной лингвистике*. материалы междунар. науч. конф. «Изменяющаяся Россия : новые парадигмы и новые решения в лингвистике». Кемерово, 2006. С. 804–810.

REFERENCES

- Sukalenko, T. (2010) Tipizovani obrazni paradigmy slovesnogo vtilennya konceptu zhinka v ukrayinskij movi [Typical figurative paradigms of verbal embodiment of the concept of woman in the Ukrainian language]. *Ukrayinska mova. - Ukrainian language*, 3, 81-98 [in Ukrainian].
- Tochilina Yu.N. (2014) KONCEPT "RUSSKAYA ZHENSHHYNA XXI VEKA" [CONCEPT "RUSSIAN WOMAN OF THE 21ST CENTURY"]. *Vestnyk Kemerovskogo gosudarstvennogo unyversyteta - Bulletin of Kemerovo State University*, 3–2, 134–140. Retrieved from <https://vestnik.kemsu.ru/jour/article/view/1416> [in Russian].
- Grinchenko, B.D. (1958). *Slovar ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 1–4). Kyiv : Vyd-vo Akademiyi nauk Ukrayinskoyi RSR. V. 1. S. 486 [in Ukrainian].
- Slovyuk ukrayinskoyi movy online. (Tomy 1-10). [Dictionary of the Ukrainian language online (Vols. 1-10)]. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=27163&page=912> (дата звернення 20.09.2020) [in Ukrainian].
- Polyuga, L.M. (2006). *Slovyuk synonimiv ukrayinskoyi movy. [Dictionary synonyms of the Ukrainian language]* 2-ge vyd. Kyiv : Dovira [in Ukrainian].
- Pryxodko, A.N. (2013). *Koncepty i konceptosystemy [Concepts and conceptual systems]*. Dnepropetrovsk : Belaya E. A. [in Russian].
- Proxorov, Yu.E. (2009). *V poyskax koncepta [In search of a concept]*. Moscow : Flynta; Nauka [in Russian].
- Maslova, V.A. (2004). *Homo lingualis v kulture. [Homo lingualis in culture]*. Vytebsk : Yzd-vo UO "VGU ym. P. M. Masherova", [in Russian].
- Shyshygyina, O.Yu. (2006). Cognitive models of the concept of "woman" in English phraseology. *materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi* (pp. 804–810). Kemerovo : KemGU [in Ukrainian].